ПАЛІТЫКА-ПРАВАВЫ КАНЦЭПТ СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1529 ГОДА

С. В. Рашэтнікаў
загадчык кафедры паліталогіі, доктар палітычных навук, прафесар
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь
С. І.Сіманоўскі
дацэнт кафедры паліталогіі, кандыдат філасофскіх навук, дацэнт
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Статут 1529 г. з'яўляўецца сацыяльна-палітычным дакументам XVI ст., які адыграў вельмі важную ролю ў гістарычным развіцці народаў ВКЛ. Яго артыкулы былі накіраваны на захаванне і ўмацаванне дзяржаўнасці, нацыянальна-культурнай тоеснасці, свабоднае развіццё і дабрабыт народаў. Ён быў першым сістэматызаваным дзяржаўна-прававым дакументам у Еўропе, які ўсебакова адлюстроўваў палітычную, сацыяльна-эканамічную і прававую сітуацыю дзяржавы таго часу і быў здольны рэгуляваць усе адносіны ў грамадстве.

Статут 1529 г. является социально-политическим документом XVI в., который сыграл очень важную роль в историческом развитии народов ВКЛ. Его статьи были направлены на сохранение и укрепление государственности, национально-культурной идентичности, свободное развитие и благосостояние народов. Он был первым систематизированным государственно-правовым документом в Европе, который всесторонне отражал политическую, социально-экономическую и правовую ситуацию государства того времени и был способен регулировать все отношения в обществе.

The Statute of 1529 is a socio-political document of the XVI century, which played a very important role in the historical development of the peoples of the GDL. His articles were aimed at preserving and strengthening statehood, national-cultural identity, free development and the welfare of peoples. It was the first systematized state-legal document in Europe, which comprehensively reflected the political, socio-economic and legal situation of the state at that time and was able to regulate all relations in society.

Эпоха ВКЛ з’яўляецца адным з важнейшых гістарычных этапаў беларускай дзяржаўнасці, таму што палітыка-эканамічным цэнтрам яго былі беларускія землі. На працягу XVI ст. у грамадстве атрымліваюць пашырэнне новыя, гуманістычныя і рэфармацыйныя ідэі, зараджаецца канстытуцыяналізм і парламентарызм дзяржавы, ствараюцца навукова-культурныя і сацыяльна-эканамічныя перадумовы значных дзяржаўных рэформаў: адміністрацыйна-тэрытарыяльнай, зямельнай, прававой, вынікам якой стала стварэнне статутаў – знакамітых зводаў законаў

дзяржавы. Статут 1529 г. з’яўляецца ўнікальным помнікам палітыка-прававой культуры беларускага, літоўскага і ўкраінскага народаў, які сведчыць аб арганічнай залежнасці права ад палітычных, сацыяльных, эканамічных і іншых працэсаў. Ён цесна звязаны з агульнай гісторыяй беларускага народа, з гісторыяй дзяржаўна-прававых устаноў. Яго нормы выпрацоўваліся народам у практыцы вырашэння праблем узаемаадносін паміж дзяржавай і з грамадзянамі, а таксама іншаземцамі і суседнімі дзяржавамі.

Актыўнае развіццё ў ВКЛ палітыка-сацыяльных і эканамічных адносін у канцы XV ст. запатрабавала іх больш дакладнай заканадаўчай рэгламентацыі. У гэты перыяд завяршаецца працэс кансалідацыі тэрыторыі дзяржавы, набывае ўсё большую моц цэнтральная ўлада і саслоўе шляхты, якія патрабуюць заканадаўчага замацавання сваіх правоў і прававога статусу. Важна адзначыць, што Статут быў створаны на беларускай мове, якая была дзяржаўнай у ВКЛ. Ён уяўляецца сістэматызаваным законам, які ўключае нормы канстытуцыйнага характару і рэгулюе дзяржаўна-прававы ўклад ВКЛ.

Заканадаўчыя актызапатрабавалі прывядзення іх у пэўную сістэму, таму ў пачатку XVI ст. ствараецца спецыяльная камісія для кадыфікацыі заканадаўства. Члены гэтай камісіі дакладна невядомы, але некаторыя беларускія вучоныя, у прыватнасці Т. І. Доўнар, Я. А. Юхо і інш. сцвярджаюць, што адным з яе членаў быў Францыск Скарына [1, 2, 3]. Ідэі гэтага выдатнага беларускага мысліцеля і асветніка можна знайсці ў Статуце 1529 г., які быў уведзены ў дзеянне 29 верасня 1529 г.

Ф. Скарына меў ступень доктара медыцыны, доктара свабодных навук і доктара права. Палітыка-прававыя погляды Ф. Скарыны склаліся пад уплывам тагачасных ідэй заходняга хрысціянскага свету. У сваіх творах вучоны прытрымліваўся ідэі вяршэнства народа ў праватворчасці, з’яўляўся прыхільнікам ідэі міру паміж народамі. Ён выказваў думкі аб справядлівасці закона, адпаведнасці яго мясцовым звычаям, часу і месцу, аб мэце пакарання, якая на яго думку, з аднаго боку, заключаецца ў застрашванні злачынцы, з другога боку – у папярэджванні іншых асоб, здольных здзейсніць злачынства.

Права Ф. Скарына падзяляў на натуральнае і пісанае. Натуральнае права ўласціва кожнаму чалавеку, аднолькавае для ўсіх людзей і не залежыць ад месца і часу. Пісанае права падзяляецца на Боскае, царкоўнае (кананічнае) і земскае. Нормы Боскага права змешчаны ў кнігах Старога і Новага Запавету і з’яўляюцца сінонімамі волі Бога. Таму, на думку Ф. Скарыны, заслугоўвае асуджэння не толькі той, хто не падпарадкоўваецца волі Бога, але і той, хто не ведае яе прадпісанняў. Кананічнае права – гэта пастановы (каноны), прынятыя царкоўнай

уладай. Вялікую ўвагу мысліцель надае земскаму праву, у якім у залежнасці ад грамадскіх адносін, што рэгуляваліся пэўнымі нормамі ён вылучаў: паспалітае права (яно ўключала ў сябе нормы грамадзянскага і сямейнага права), міжнароднае, дзяржаўнае, крымінальнае, ваеннае, гарадское, марское, гандлёвае права. Гэтая класіфікацыя права мела не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне і была выкарыстана пры падрыхтоўцы Статута 1529 г. як першага сістэматызаванага зводу законаў у Еўропе.

Статут замацоўвае прынцып суверэнітэту дзяржавы і адзінства права, з'яўляецца ідэя падзелу ўладаў. Гаворыцца, напрыклад, што вялікі князь прымае рашэнні "дзеля агульнай карысці" і не адзін, а разам з панамі-радай, а ў некаторых выпадках патрабуецца нават "ухвала земская" – скліканне сойму. Вялікі князь з'яўляўся вышэйшай службовай асобай дзяржавы, у якой былі не толькі правы, але і абавязкі [7]. Ён быў абавязаны захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, не надзяляць пасадамі чужаземцаў, не адымаць пасадаў і маёмасці без суда, ахоўваць правапарадак у дзяржаве, прытрымлівацца законаў і старажытных звычаяў, а новыя законы прымаць толькі сумесна з панамі-радай. Такім чынам, вялікі князь павінен быў падпарадкоўвацца дзяржаўным законам і пры рэалізацыі сваіх уладных паўнамоцтваў дзейнічаць у іх межах, што сведчыць аб зараджэнні ідэі прававой дзяржавы.

У адным з артыкулаў дакументу гаворыцца, што ўсе падданыя ВКЛ, як багатыя так і бедныя, якога б становішча і саслоўя не былі, роўна і аднолькава павінны судзіцца па статутных нормах [7]. Такім чынам, заканадаўча замацоўваўся прынцып адзінага права для ўсіх жыхароў дзяржавы. Гэта было вельмі важным, бо садзейнічала фарміраванню суверэнітэта нацыі. Дзяржаўная ўлада імкнулася забяспечваць свой суверэнітэт шляхам распаўсюджвання юрысдыкцыі на ўсю сваю тэрыторыю, а аднолькавае дзеянне закона ў адносінах да ўсіх падданых садзейнічала рэлігійнай згодзе і ўтварэнню адзінай нацыі.

Значную ўвагу Статут надае судовай уладзе, якая не была яшчэ аддзелена ад выканаўчай, аднак закон канкрэтнымі артыкуламі некалькі абмяжоўвае самаўпраўнасць мясцовай адміністрацыі і судовых органаў, ахоўвае аўтарытэт суда, абавязвае суддзяў судзіць сумленна, справядліва, у адпаведнасці з законам, што сведчыла аб зараджэнні ідэі прэзумпцыі невінаватасці.

Аналіз артыкулаў Статута сведчыць аб наяўнасці ў ім тэндэнцыі гуманізацыі права, павялічэння свабод і правоў грамадзян, напрыклад, клапоціцца аб правах жанчын і аб іх маёмасным забеспячэнні, дэкларуе права жанчын свабодна выходзіць замуж і г. д.

Аналіз нормаў Статута 1529 г. дазваляе зрабіць вывод, што асноўнымі яго крыніцамі былі адміністратыўная і судовая практыка дзяржаўных органаў, звычайнае права беларускіх і літоўскіх зямель, якія складалі Цэнтр ВКЛ, нормы пісанага права, выкладзеныя ў Судзебніка 1468 г . і раней выдадзеных граматах (прывілеях). У якасці крыніц гэтага Статута былі выкарыстаны нормы Рускай Праўды, царкоўнага права, як праваслаўнага, так і каталіцкага, і некаторыя нормы польскага права. Нормы старажытных крыніц і замежнага права былі перапрацаваны і прыстасаваны да ўмоў феадалізму і мясцовых патрэб.

Пры распрацоўцы Статута яго складальнікі ўпершыню вырашылі шэраг выключна складаных тэарэтычных і практычных пытанняў, такіх як пытанне аб размежаванні норм права па асобных галінах, аб размяшчэнні іх у пэўнай сістэме, ўвялі шмат новых палажэнняў, раней невядомых праву ВКЛ. Калі яшчэ ўлічыць, што падобных сістэматызаваных скляпенняў мясцовых законаў у гэты час не было ні ў адной з еўрапейскіх дзяржаў, то стануць зразумелыя заслугі складальнікаў статута і тыя цяжкасці, якія ўзнікалі пры яго падрыхтоўцы.

Статут 1529 г. у сваім змесце быў першым у Еўропе сістэматызаваным зборам законаў розных галін права. У першых трох раздзелах ўтрымліваліся ў асноўным нормы дзяржаўнага права або прынцыповыя палажэнні іншых галін права, у чацвёртым і пятым – шлюбна-сямейнае і спадчыннае, у шостым–працэсуальнае, у сёмым – крымінальная, у восьмым – зямельнае, у дзевятым – лясное і паляўнічае, у дзесятым – грамадзянскае, ў адзінадцатым, дванаццатым і трынадцатым – крымінальнае і крымінальна-працэсуальнае права. Такі змест статута дае падставу лічыць яго зборам законаў ВКЛ. У статуце атрымалі палітычнае замацаванне асновы грамадскага і дзяржаўнага ладу, прававое становішча класаў, саслоўяў і сацыяльных груп насельніцтва, парадак стварэння, склад і паўнамоцтвы некаторых органаў дзяржаўнага кіравання і суда.

Раздзелы статута падпадзяляліся на артыкулы. Першапачаткова ў статуце было 244 (ці 245) артыкулаў. У 30-х гадах XVI ст. у яго былі ўнесены дапаўненні і рэдакцыйныя папраўкі, у выніку якіх колькасць артыкулаў павялічылася да 283, або па Слуцкаму спісу – да 278. Такое адрозненне ў колькасці артыкулаў тлумачыцца тым, што афіцыйны тэкст Статута 1529 г. у XVI ст. не быў надрукаваны і ў рукапісныя спісы дапаўненні ўносіліся самімі ўладальнікамі рукапісаў. Таму не ва ўсе рукапісы дапаўненні былі ўнесены або ўносіліся не цалкам.

Выданне Статута 1529 г. азначала сабой буйны крок у развіцці дзяржаўнасці ВКЛ, тэорыі і практыкі праватворчасці і прымянення

прававых нормаў, спрыяла ўмацаванню феадальнага правапарадку, некалькі абмяжоўвала волю феадальных судовых органаў і адміністрацыі.

У Статуце абвяшчалася правіла, паводле якога ўсе асобы, як убогія, так і багатыя, павінны былі судзіцца па нормах, выкладзеных у Статуце. Гаспадар быў абавязаны захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, не дапускаць іншаземцаў на дзяржаўныя пасады і не надзяляць іх маёнткамі і даходамі, не адымаць пасад і маёмасці без суда, выконваць усе старыя законы і новыя выдаваць толькі з панамі-радай. Па Статуту 1529 г. некалькі парадкуюцца судовая сістэма і судаводства, узаконьваюцца засядацелі ў судах ваяводаў, старастаў, дзяржаўцаў і іх намеснікаў, абмяжоўваецца памер судовых пошлін, дазваляецца ўдзел у судзе адвакатаў, абвяшчаецца прававая абарона інтарэсаў простых людзей.

Статут быў тыповым помнікам феадальнага права, які забяспечваў прававую ахову правоў і прывілей саслоўя шляхты і асабліва вярхушкі класа феадалаў – паноў-рады, абмяжоўваў правы свабодных простых людзей і замацоўваў бяспраўе людзей залежных і чэлядзі нявольнай. Але яго не трэба разглядаць толькі ў якасці своду законаў.

Статут па сваім змесце з'яўляўся ў першаю чаргу сацыяльна-палітычным дакументам. Ён адыграў вельмі важную ролю ў гісторыка-пастулальным развіцці народаў ВКЛ, якія жылі па прынцыпах Статута, накіраваных на захаванне і ўмацаванне сваёй дзяржаўнасці, нацыянальна-культурнай тоеснасці, на далейшае свабоднае развіццё і дабрабыт у бескампраміснай барацьбе для выжывання.

Статут 1529 г. быў першым унікальным сістэматызаваным дзяржаўным дакументам, які ўсебакова адлюстроўваў палітычную, сацыяльна-эканамічную і прававую сітуацыю дзяржавы і быў здольны рэгуляваць усе адносіны, якія ўзнікалі ў той перыяд, што дае магчымасць аднесці яго да катэгорыі актаў шматнацыянальнай дзяржавы. Ён таксама мае важнае значэнне і як помнік культуры і мовы беларускага народа.

БІБІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Васілевіч Р.А. Гісторыя канстытуцыйнага права Беларусі / Р.А. Васілевіч, Т.І. Доунар, І.А. Юхо; БДУ. Юрыд. фак. Мінск : Права і эканоміка, 2001. 363 с.
2. Доўнар Т.І. Вытокі канстытуцыйнага права Беларусі // Выбраныя навуковыя працы Беларускага Дзяржаўнага універсітэта : у 7 т. / Рэд. савет : А.У. Казулін (старшыня) і інш. - Мінск : БДУ. [БДУ-80 гадоў, 1921-2001]. Т. 3. Юрыспрудэнцыя. Эканоміка. Міжнародныя адносіны / рэдкал.: В.М. Гадуноў (адказ. рэд.) і інш. 2001. 346 с. С. 31.

3. Довнар Т.И. Государство и право Беларуси в XIV-XVI веках : учеб. пособие / Т. И. Довнар, В. А. Шелкопляс ; МВД РБ, Академия милиции. Минск, 1993. 32с.

4. Доўнар Т.І. Канстытуцыйнае права Беларусі феадальнага перыяду : (па Статутах Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг.) : Вучэб. дапаможнік. Мінск, 2001. 80с.

5. Доўнар Т.І. Помнікі права Беларусі феадальнага перыяду : курс лекцый. Мінск : ИСЗ , 2001. 312с.

6. Доўнар Т.І. Прынцыпы справядлівасці і законнасці ў старажытным беларускім заканадаўстве // Законность и правопорядок. 2008. № 1. С. 57-61.

7. Статут Великого княжества Литовского 1529 г. / Под ред. К.И. Яблонскиса. Минск: Изд-во Академии наук БССР, 1960. 252 с.